

Коппель О.А. , Кісільова З.***

НОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК: СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

Присвячено важливій науковій проблемі - теоретичним моделям дослідження сучасного міжнародного порядку. Особливу увагу приділено дослідженню парадигми світового порядку. Визначено рівні і форми залежності міжнародного порядку від характеру міжнародної системи, структурних характеристик системи, особливостей ієрархії її елементів і взаємозв'язків між ними.

The article is dedicated to the one of the most important problems - theoretical models of investigation of the new world order. Special attention is paid to investigation of the paradigm of world order, methods and up-to-date status of this problem. Defined are levels of dependence of international order on the character of international system within frames of its historical development type, structural characteristics, hierarchic peculiarities of its elements and their system cross relations, specific features of implementation at the definite stage of international system evolution.

Ідея впорядкування міжнародних відносин була актуальною з моменту їх виникнення. Виникаючи як явище, міжнародні (праміжнародні) відносини являли собою, за об'єктивним порівнянням М.О.Косолапова, «дикіє поле», в якому не діяли жодні закони і влада. Основними формами взаємодії були обмін (торгівля) та збройні зіткнення (війни). В результаті вступу людей в економічні, політичні, торгові та інші відносини поступово формуються звичаї торгових обмінів, війн та миру, підтримання «дипломатичних» контактів. Формуються перші «міжнародні порядки» - в стародавніх імперіях, система грецьких полісів тощо, тобто стійкі стани найважливішої для даної епохи, періоду частини міжнародних відносин.

З часом такі періоди набувають характер деякого міжнародного, а із становленням капіталістичних відносин – світового порядку. В такому розумінні міжнародний порядок можна визначити як чітко ідентифікований за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі період, на протязі якого залишаються незмінними склад системостворюючих суб'єктів міжнародних відносин; конфігурація зв'язків, відносин та взаємодій між ними; межі і можливості, які цей порядок об'єктивно встановлює для всіх інших суб'єктів і учасників системи міжнародних відносин.

Світове співтовариство та його члени не можуть діяти інакше, ніж на основі традицій, звичаїв чи норм міжнародного права. В цьому співтоваристві його учасники добровільно погоджуються визнавати придатність таких норм до кожного окремо і до всього

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** студентка 4 курсу спеціальності «міжнародні відносини» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

співтовариства в цілому на рівній основі. Подібна схема в ідеалі має базуватись на добрій волі держав підтримувати такий порядок [1].

В той же час функціонування світового співтовариства пов'язане перш за все з інтересами держав і наслідками реалізації цих інтересів для всього співтовариства. З'являється рівнодіюча інтересів, а в ряді випадків – баланс сил з конкретної проблеми чи у світі в цілому. Міжнародний порядок в такому випадку виступає як стан динамічної рівноваги системи міжнародних відносин. Але стан рівноваги постійно піддається впливу різних факторів, перш за все прагненню держав, великих соціально-економічних, політичних, ідеологічних та релігійних систем порушити цю рівновагу на свою користь.

Терміни «міжнародний порядок» («international order») та «світовий порядок» («world order») вводиться в науковий обіг на межі XIX–XX століття, що пов'язують з назвою книги Х.Уельса, члена заснованого в 1884 році в Лондоні Фабіанського товариства, в якому широке коло інтелектуалів-соціалістів обговорювало різноманітні соціальні і політичні питання. Фабіанський підхід до політичних дій базувався на необхідності їх раціонального планування [2].

Питання формування «нового світового порядку» активно обговорювалось в науковій літературі після Кувейтської кризи 1990-1991 рр. і розпаду СРСР. Згадаємо найбільш відому статтю Д.Найя «Який новий світовий порядок?», надруковану в журналі «Foreign Affairs» [3]. Український дослідник Є.Є.Камінський під порядком міжнародним розуміє організацію міждержавних відносин, спрямовану на забезпечення потреб основних міжнародних акторів, а під світовим порядком – організацію міжнародних відносин, спрямовану на забезпечення гегемонії одного з міжнародних акторів [4].

На відміну від нього, більшість авторів схиляється до бачення порядку як втілення розумно-обмежувального початку у зовнішній політиці держав та їхніх взаємовідносинах, пов'язуючи з функцією такого обмеження зміцнення стабільності світової системи. Британський дослідник Р.Купер запропонував кілька можливих інтерпретацій міжнародного порядку: по-перше, таким може вважатися переважаючий тип зовнішньополітичної поведінки держав (pattern of action), незалежно від того, служить він упорядкуванню або дезорганізації системи; по-друге, порядок може означати певну форму стабільності й цілісності системи; по-третє, порядок можна розуміти як правила, які управляють системою й підтримують її у стані стабільності, їх моральний зміст [5]. Г.Кіссінджер висловлював точку зору, що мир неможливо забезпечувати без рівноваги (структурне розуміння), а справедливість без самообмеження (поведінкове розуміння) [6].

За визначенням Г.Х. Шахназарова, світопорядок – це сукупність домінуючих в міжнародних відносинах політичних принципів, правових норм і умов економічного обміну, які формуються під впливом об'єктивних процесів суспільного розвитку і співвідношення соціальних сил в кожній історичній епосі, і являє собою результат взаємодії держав та інших учасників міжнародного життя (міжнародні рухи, світова суспільна точка зору, міжнародні організації). Світопорядок, в свою чергу, здійснює вплив на хід наслідки подій у світі, їх загальну тенденцію [7].

На підставі вищенаведених точок зору, О.Д.Богатуров запропонував «комплексне» визначення «порядку». Під порядком ним розуміється система міждержавних відносин, які регулюються сукупністю принципів зовнішньополітичної поведінки (за Х.Буллом); узгоджених на основі конкретних постанов (за Р.Купером); набору санкцій за їх порушення, які визнаються моральними та припустимими (за Н.Ренгером); потенціалу вповноважених країн чи інститутів виконувати ці санкції (за Г.Кіссінджером); політичній волі країн використовувати цей потенціал [8].

Враховуючи відсутність єдиної точки зору у визначенні міжнародного порядку як серед науковців, так і серед громадських діячів, узагальнимо основні підходи до тлумачення цього поняття:

- сукупність юридичних норм;
- міжнародна стабільність;
- збереження статус-кво у відношеннях між державами;
- система міжнародних угод, яка узаконює баланси сил після найбільших політико-військових трансформацій (війни, розпад держав, об'єднання держав): конфігурація кордонів, структура дво- та багатосторонніх відносин, права власності, сфери впливу, зони інтересів, інструменти безпеки, правила підтримання миру, принципи взаємодії;
- організація міжнародних відносин, спрямована на забезпечення основних потреб міжнародних акторів, їх існування, функціонування, гарантування безпеки.

Пропонуємо під «міжнародним порядком» розуміти ідентифіковану за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі структуру взаємозв'язків, заснованих на системі норм та правил, вироблених світовим співтовариством та регулюючих відносини держав та інших суб'єктів міжнародної системи на певному історичному етапі розвитку, а також на різних ієрархічних рівнях цієї системи, які відповідають потребам найвпливовіших суб'єктів міжнародної системи даної історичної епохи. Він утворюється поміж складовими елементами міжнародної системи в процесі їх внутрішньої взаємодії та під впливом зовнішнього середовища.

Зміст обумовлює розвиток форми, що передбачає дослідження форми як зовнішнього упорядкування цієї єдності, її стійкий прояв, спосіб існування змісту. Визначення порядку як структури відносин передбачає, що він має спиратись на формальну юридичну базу – договір або комплекс взаємопов'язаних угод, статут міжнародної організації, якщо звичайно не мається на увазі порядок в умовах однополярного світу.

В сучасному світі міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами чи структурами транснаціонального або навіть наднаціонального характеру. Транснаціональний міжнародний порядок характеризується витісненням держав з арени міжнародних відносин іншими акторами (міжнародними, регіональними організаціями, ТНК).

Системний підхід до аналізу структури поняття « міжнародний порядок» дозволяє виокремити економічний, політичний, військовий, інформаційний та інші види порядку. Цілісність світу передбачає, що вони являють собою взаємопов'язані елементи міжнародного порядку як системи, яка реалізує суперечливість світу на основі взаємозв'язку, взаємозалежності і цілісності людської цивілізації. Взаємодія внутрішніх процесів в різних системах з зовнішніми умовами та можливостями також є вирішальним фактором міжнародного порядку.

Еволюція міжнародних порядків є безперервним процесом, в ході якого кожен з них проходить фази становлення, розквіту, занепаду й руйнації. Значущість різного роду криз та революцій для еволюції міжнародного порядку полягає в тому, що в процесі їх подолання міжнародна система позбавляється застарілих, безперспективних елементів та механізмів, які вже вичерпали свій потенціал. На зміну ним приходять нові структури, що відповідають вимогам нових реалій.

Порядок є таксономічною категорією міжнародних відносин. Розуміння міжнародного порядку як системи міжнародних угод, яка узаконює баланси сил після найбільших політико-військових трансформацій дозволяє виокремити його історичні типи.

Вестфальським миром 1648 р., який поклав початок впорядкованим міжнародним відносинам були закладені основи нового міжнародного порядку. Головний зміст Вестфальського миру полягав в тому, що європейські держави, зрозумівши подібність своїх інтересів, вирішили об'єднатись у світове співтовариство для обговорення політичних намірів кожного з них і всіх разом. Ця система являла собою сукупність націй-держав, які проводять самостійну зовнішню політику. Були сформульовані основні принципи нових

міжнародних відносин – принципи зовнішнього і внутрішнього державного суверенітету, принцип дії міжнародного права та застосування дипломатії у міжнародних відносинах. Відтоді за ґрунтовну форму політичної організації суспільства править «держава-нація», а домінуючим принципом міжнародних відносин стають засади національного суверенітету.

Найбільшими системами міжнародного порядку були системи в межах Утрехтського (1713) – Раштаттського (1714) миру – системи договорів, що фактично завершили війну за іспанську спадщину 1701-1714 рр.; Версальсько-Вашингтонська система, Ялтинсько-Потсдамська система. Першою практичною формою реалізації загального міжнародного порядку вважається Ліга Націй – перша універсальна міжнародна організація.

Міжнародний порядок являє собою втілення співвідношення силових потенціалів всередині міжнародної системи та розподілу сили і впливу поміж державами як головними складовими елементами системи; Постійний перерозподіл сил поміж головними суб'єктами міжнародної системи рано чи пізно призводить до розпаду старого та формуванню нового порядку, який відображає змінене співвідношення і розклад сил всередині міжнародної системи. Геополітичні зміни на межі тисячоліть не тільки змінили структуру системи міжнародних відносин та характер зв'язків між її основними елементами. Їх наслідками стала руйнація Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин та формування нової постбіполярної системи. Елементи старої структури системи міжнародних відносин частково зникли, частково відбувається їх еволюція та адаптація до нових умов сучасного світу. Постає і проблема перегляду та адаптації механізмів регулювання міжнародного порядку.

Міжнародний порядок зазвичай трансформувалася в ході системних війн, функцією яких була руйнація старого міжнародного порядку, що стає перепоною на шляху формування нового порядку, необхідного для підтримки існування та подальшого розвитку міжнародної системи.

Руйнація Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин принципово відрізнялася від усіх попередніх історичних аналогів. Вона відбувалася мирним шляхом, тому не призвела до переговорів щодо зміни принципів організації міжнародного порядку. Отже, закладення нових принципів співіснування відбувалось при відсутності серії мирних договорів. Це призвело до багатьох протиріч та ускладнень, що знайшло відображення у посиленні конфліктогенності. Період руйнації супроводжувався серією локальних конфліктів. Відбувся зсув основних викликів та загроз, перехід міжнародної конфліктності з глобального на регіональний та субрегіональний рівні.

Особливістю цього періоду стала і нова ситуація в Європі. Ялтинсько-Потсдамська система була заснована на чіткому розподілі сил в Європі за умови її пасивної ролі у світовій політиці. Об'єднання Німеччини, поява в Центральній Європі могутньої економічної та політичної сили, сфера інтересів якої виходила за межі власної території, поширюючись перш за все на країни Центрально-Східної Європи, привела до нової конфігурації сил. Додатковий імпульс отримала європейська інтеграція.

У той же час уперше новий міжнародний порядок формувався за умови існування багатополлярного ядерного світу. Було необхідно також виробити та відпрацювати конкретні механізми взаємодії та вирішення протиріч між кількома центрами сили зі значними цивілізаційними розбіжностями.

Аналіз основних концепцій, присвячених характеристикам нового міжнародного порядку дає підстави для висновків, що будь-які концепції міжнародного порядку, що виробляються тим чи іншим соціумом, є породженням існуючої в ньому свідомості і дають про нього цілком реальну інформацію, яка дозволяє краще зрозуміти це суспільство. Ці концепції використовуються владою в якості основи для формування зовнішньополітич-

ної стратегії своєї країни. З цієї точки зору вони являють собою цілком реальне відображення і вітлення політичної свідомості, яка сформувалась у відповідному суспільстві.

Сучасна міжнародна система перебуває в стані турбулентності, коли порядок, що утворився поміж її головними суб'єктами після закінчення Другої світової війни розпався, а новий, через ускладненість та інтенсивність трансформаційних процесів у всіх сферах людської діяльності, знаходиться лише на початковій стадії свого формування.

Одночасно з руйнацією біполярного світового порядку відбувається прискорений процес трансформації більш глобального Вестфальського порядку. Дж.Розенау висловлює припущення, що політична структура світу XXI століття буде нагадувати особливим чином організовану мережу, на зразок Інтернету – з багатьма вузлами та переплетіннями. Світова політика, з його точки зору, перебуває в точці біфуркації між анархічною системою національних держав і багатоцентричною системою недержавних акторів. Якщо для загальної характеристики міжнародних відносин Вестфальського архетипу використовують метафору більярдного стола, на якому переміщуються, зіштовхуючись один з одним, абсолютно однакові більярдні кулі, у світлі сьгоднішніх внутрішніх і зовнішніх викликів верховенству влади сучасної «суверенної» держави, більш доречною представляється аналогія з багаторівневою мережею, що в своєму розвитку охоплює комплексом взаємодій широке розмаїття міжнародних акторів. Тобто якщо картина світу Вестфальської системи міжнародних відносин може бути символічно представлена у формі двомірної площини, на якій територіальні одиниці розташовані в горизонтальній системі координат, то структуру міжнародних відносин у постбіполярній системі можна зрівняти з тривимірним зображенням, на якому територіальні держави оточені нашаруванням комплексів мереж взаємодій.

З одного боку, держави – головні суб'єкти міжнародних відносин – перетворюються в структури, що продовжують діяти на світовій політичній арені як унітарні суверенні об'єднання, хоча насправді їх складові частини вже ввійшли до складу більших мережних утворень на кшталт ЄС і перестали функціонувати як внутрішньо цілісні одиниці.

Базові принципи підтримки стабільності міжнародного порядку сьогодні намагаються переглянути. Найголовнішим принципом підтримки стабільності міжнародного порядку був принцип балансу сил. Але він працює лише в таких міжнародних системах, які мають чітку ієрархічну структуру, відбудовану на основі силових потенціалів наймогутніших держав. В результаті збільшення кількості складових елементів та їх взаємопов'язаності поміж собою трансформується сама структура системи і, відповідно, порядок, що в ній утворюється. Сучасна міжнародна система еволюціонує і ускладнюється за рахунок створення мереж і нових корелятивних взаємозв'язків між її елементами.

Країни-члени ЄС зацікавлені в подоланні «вестфальського комплексу» задля подальшої політичної інтеграції і досягнення наступного рівня самоорганізації складної багатовимірної соціально-економічної системи, якою є Європейський Союз.

Країни світ-системного ядра вживають спроби доповнити звід правил і принципів, на яких ґрунтується сучасний міжнародний порядок.

Відбувається еволюція механізмів регулювання міжнародного порядку. В спадщину від Ялтинсько-Потсдамської системи залишилися:

- універсальний механізм – ООН;
- інституційно-груповий механізм регулювання міжнародного порядку – «Велика вісімка» («Велика сімка» – група найрозвиненіших економічно держав світу, до складу яких входять США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада, частка яких у світовому ВВП та промисловому виробництві становить понад 50%) плюс Росія. Регулярні зустрічі на найвищому рівні керівників Великої вісімки проводяться з 1978 року (Бонн, ФРН) для вироблення спільних політичних та економічних рішень стратегічного

характеру. Із середини 90-х рр. ХХ ст. розпочалося перетворення Великої сімки в Велику вісімку завдяки залученню Росії до співробітництва (наприкінці 90-х рр. ХХ ст. форум став офіційно називатись Велика вісімка). Росія є повноправним учасником форуму в обговоренні політичних питань та питань міжнародної безпеки. При обговоренні економічних питань Президент Росії запрошується, як правило, лише для неформальних переговорів. Головні питання порядку денного – це економічна політика (саміти в Сі-Айленді 2004 р., Гленіглсі 2005 р.), режиму нерозповсюдження ядерної зброї (Санкт-Петербург 2006 р.), більш активне підключення Китаю та Індії до існуючих механізмів регулювання світової економіки (Хайлігендамм 2007).

- військовий механізм регулювання міжнародного порядку – НАТО.

Провідну роль у формуванні сучасного міжнародного порядку відіграє система міжнародної безпеки.

В другій половині 90-х рр. створювалось враження, що зниження інституційної керуваності міжнародної системи може бути компенсоване за рахунок НАТО. Стає популярною ідея перетворення НАТО в універсальний механізм прийняття та виконання рішень, які потребують використання сили. Ця роль знайшла відображення в Стратегічній концепції альянсу 1999 року та була апробована на колишній Югославії. Але вже на початку ХХІ століття роль НАТО знов почала знижуватись. Причинами стало гегемоністська спрямованість зовнішньої політики США і різке неприйняття універсалізації Альянсу з боку Росії, Китаю, Індії, Бразилії, а також з боку окремих країн-членів альянсу.

Відмова США від пропозиції союзників застосувати статтю 5 НАТО після подій 11 вересня 2001 року а також неучасть альянсу в іракській війні завдали удару по перспективам наділення організацією функцій глобального поліцейського. Але вже починаючи з 2005 року внаслідок посилення складнощів в Іраку та зниження впливу США ідея надання НАТО універсального статусу знов набуває популярності в США. Але вона починає блокуватись з боку деяких європейських держав НАТО, які не бажали нести більшу відповідальність за військово-політичні аспекти глобального регулювання та сплачувати за помилки США.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття почав формуватись індивідуально-груповий механізм – «США плюс коаліція обраних для виконання конкретної мети держав».

Дуже перспективною моделлю подальшого вдосконалення і легітимізації неформального механізму регулювання міжнародного порядку, який з часом може стати ключовим у вирішенні глобальних проблем людства є формат «Велика вісімка плюс п'ять». Легітимність «Великої вісімки» значно підвищилась завдяки присутності на її самітах групи «Плюс п'ять» у складі Бразилії, Індії, Китаю, Мексики та ПАР.

Таким чином, формування сучасного світового порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Його суть характеризується терміном «глобалізація», він формується як порядок глобальної спільноти, порядок на базі глобалізації, як глобальний порядок.

Література

1. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. М.: Междунар. Отношения, 2003. – С.20-21.
2. Короткий Оксфордський політичний словник. \ За редакцією І. Макліна й А. Макмілана. Київ. Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С.715-716.
3. Nye J. What New World Order? \ Foreign Affairs.1994 P.83-96.
4. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. \ Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004.. – Т.2. – С. 325.

5. Мальський М., Мацяк М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 2-е вид., перероблене і доп. – К.: Кобза, 2003.
6. Ялі М.Х. Формування нового світового порядку в умовах глобалізації. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Київ, 2007. – С. 9-10.
7. Цыганков П.А. Теория международных отношений. - М.: Гардарики, 2002. – С. 278.
8. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. – С.159.